

Пострадянська наука про журналістику, звільняючись від тягара ідеологічної догматики, до сьогодні знаходиться у пошуку свого нового «обличчя». Об'єктивна потреба у рішучому оновленні при збереженні усього цінного, що було напрацьовано у попередній період, поки що не привела до консолідації наукового пізнання на новій теоретико-методологічній основі. Відображенням цього є, зокрема, невизначеність, неточність вітчизняного термінологічного апарату, хоча саме єдність у розумінні ключових понять є головною умовою стабільного та плідного розвитку науки (незважаючи на природне тяжіння гуманітарних наук до принципової відсутності такої єдності).

Яскравою ілюстрацією положення, що склалося, є у певній мірі надмірна багатозначність самого поняття «журналістика». До сьогодні журналістика визначається і як сукупність ЗМІ (тобто «медіасистема») і як сукупність журналістських текстів, і як особливий різновид творчої діяльності, і як публіцистика (незважаючи на багаторічні дискусії, проміжним висновком яких став теоретичний розподіл журналістики й публіцистики, на сьогодні в українській науці публіцистику прийнято вважати вищим щаблем журналістики [5; 9]), і як професія, і як специфічний соціальний інститут («нервова система» суспільства), і як інститут соціального контролю над виконавчою, законодавчою, судовою владою («четверта влада») і як індустрія інформаційно-розважального обслуговування споживачів («інформаційний бізнес»).

На наш погляд, існує три провідних вектори визначення і подальшого вивчення журналістики: по-перше, журналістика характеризується як особливий феномен масової комунікації; по-друге, як різновид інформаційно-розважального виробництва, по-третє, як специфічна когнітивна діяльність по оперативному, насамперед практичному пізнанню сучасної соціальної дійсності з метою подальшої репрезентації отриманого знання у особливих текстах – медіа текстах (тобто, мається на увазі епістемологічна компонента журналістики, що визначає ті формати знань та дискурсів, котрі разом із цінностями, сми-

слами, критеріями істиності та достовірності журналістика передає реципієнту).

Отже, одним з потужних векторів вивчення журналістики нам вбачається вивчення журналістики як *специфічного методу пізнання дійсності*, котрий «дрейфує» між емпіричним, науковим, художньо-літературним пізнавальними методами. («Журналіст – завжди практик, його мислення емпіричне. Це мислення над фактами і явищами, доступними прямому сприйняттю. Журналістика універсальна, синтетична, вона вимагає від журналіста мобілізації всіх його творчих можливостей, які можуть полягати як у площині художнього, так і наукового мислення» [9:162]). Таке вивчення дозволить не тільки зрозуміти феномен сучасного журналістського мислення, а й відкрити пошук подібного мислення у пражурналістиці та її головної складової – пражурналістиці.

Якщо розглядати журналістську практику як «спосіб відображення і відтворення соціальної дійсності» [1:4], то цілком аксіоматичним стане твердження про те, що пізнання журналістом дійсності тяжіє до соціології. Яку ж структуру має соціологічне пізнання?

Неодмінною передумовою будь-якого соціологічного знання є погляд на суспільство як на складну структуру, цілісну систему. Окремі соціальні інститути, процеси, суспільні групи соціолог вивчає не відокремлено, а в їх зв'язку з іншими інститутами, процесами, групами, суспільством загалом. Окрім того, на відміну від інших суспільствознавців, соціолог намагається виміряти досліджувані явища конкретними величинами. Залежно від світоглядних позицій досліджувані зв'язки соціолог може розглядати як механічне зчеплення елементів чи як органічний і нерозривний взаємозв'язок, пріоритет може віддаватися найрізноманітнішим елементам суспільної структури, але «підхід до суспільства як до складної структури – неодмінна передумова будь-якої соціологічної теорії» [8:8].

Будь-яке наукове соціологічне мислення мусить мати теоретичний рівень; цей рівень у різних випадках може творити різні системи поглядів на суспільство подібно тому, як творить різні системи поглядів на суспільство

плюралістична журналістика. Предметні галузі соціології також мають спільні риси із предметними галузями журналістики; це соціологія *структури суспільства* (чинники, що визначають структуру суспільства, її зміни), соціологія *особи* (стосунки особи із суспільством, рольові суспільні вимоги, їх реалізацію особою), соціологія *малих груп*, соціологія *громадської думки*, соціологія *політики* (рівень політичної активності суспільства, роль і вплив різних політичних сил), соціологія *способу життя* (взаємовплив різних типів життя в одному суспільстві, чинники формування ціннісних орієнтацій на різних етапах суспільного розвитку), соціологія *праці*, соціологія *побуту* (місце матеріальних і духовних цінностей у побуті, затрати часу на різні невиробничі заняття, їх престижність), соціологія *вільного часу* (взаємовплив характеристик робочого і неробочого часу, визначення частки і способу використання чистого вільного часу), соціологія *сім'ї* (розподіл ролей у сім'ї, природа батьківського авторитету і форми впливу на дітей, чинники зміцнення й руйнування сім'ї), соціологія *молоді* (чинники і процеси формування особистості, проблеми соціалізації особи, включення особи у соціальні процеси, формування почуття соціальної відповідальності).

Соціологічне пізнання об'єктивної дійсності не можливе без почуттєвого пізнання, властивого журналістиці. І. Фомічова має рацію, стверджуючи, що «соціології властива єдність теоретичних й емпіричних рівнів... Емпіричне вивчення відбувається на основі цих (методологічних – Т.К.) принципів, програмується на основі соціологічної теорії. Зібрані факти знову ж таки осмислюють у контексті вже наявних теоретичних уявлень і відтак збагачують їх, входячи в їхню структуру у вигляді нових тенденцій, нових узагальнених соціальних факторів» [4:9]. У журналістиці ж емпіричність домінує над теорією, як правило навіть поглинає теорію.

Отже, соціологія – наука, що ґрунтується на міцному емпіричному фундаменті і має на меті не тільки відтворити і пояснити ситуацію, а й вказати на подальші шляхи її розвитку (такі ж самі завдання стоять і перед журналістикою). Результатом соціологічного дослідження є нові знання про суспільство або його частину, і – на основі цих знань – практичні рекомендації політикам, бізнесменам, управлінцям тощо. Результатом журналістського дослідження є повідомлення про нові знання, або й навіть їх отримання, і – на основі цих знань – практичні рекомендації всьому суспільству.

Говорячи про специфіку соціологічного пізнання у журналістиці, потрібно обов'язково враховувати існування *позанаукових форм опанування дійсності*. Міра точності використання методів пізнання у журналістиці може бути різною, але в цілому журналістське позанаукове опанування дійсністю тяжіє до наукового, тому що форми почуттєвого пізнання (спостереження, експеримент) не можуть бути відокремленими від абстрактно-теоретичного мислення, бо вони пронизані ним, але мають при цьому специфічні відмінності від подібних власне наукових форм.

Для наукової форми соціального пізнання, що спирається на певні методи і теорії, характерне систематизоване знання з установкою на правильне відображення явища чи закономірностей дійсності. Позанаукове соціальне пізнання відрізняється від наукового не тільки за своїм змістом, а й за своїм *рівнем*. Про достовірність позанаукового соціального пізнання можна говорити лише в сфері емпіричного та елементарно-теоретичного рівнів знань, а наукове соціальне пізнання буде достовірним на усіх рівнях, досягнутих у процесі його здійснення.

Відмінності наукового соціологічного пізнання і журналістського позанаукового соціологічного пізнання можна побачити і у відповідних їм *формах*. Так, структура і система першого виникає у результаті теоретичного дослідження за допомогою властивих йому принципів і методів. Форми його дуже стійкі, тому що детермінуються чіткою визначеністю предмету дослідження. Предмет же позанаукового соціального пізнання є принципово нечітким, розмитим у дійсності. У журналістиці він часто змінюється у залежності від політичної ситуації, ідеологічних настанов, що панують у суспільстві; це й зумовлює нестійкість та рухомість позанаукового пізнання.

Але говорячи про різницю між науковим і позанауковим соціальним пізнанням, необхідно вказати і на те, що між ними не існує суворого кордону, бо і наукове і позанаукове знання є певними складниками єдиної сфери людського пізнання. Ця єдність не може бути заперечена ні тим, що позанаукове соціальне пізнання використовує специфічні принципи, правила, норми та форми, ні тим, що журналістика врешті решт й не претендує на науковість як таку і досить часто приносить у жертву глибину і достовірність знання заради оперативності та політико-ідеологічних цілеполягань.

Єдність журналістського і наукового соціологічного знання (використовуючи поняття «знання», ми виходимо з того, що воно виступає як необхідний елемент й передумова практичного відношення людини до світу, є процесом створення ідей, що цілеспрямовано, ідеально відображують об'єктивну дійсність у формах людської діяльності та існують завдяки певній мовній системі) полягає у тому, що журналіст в ідеалі завжди прагне використати ті ж методи, що використовуються і в науці. І це прагнення приводить журналістику (у найкращих її візріцях) до точного визначення або прозорливого «вгадування» реальних взаємозв'язків поточної дійсності, ще не дослідженої наукою. Тобто і журналістика, і наука прагнуть одного й того ж: точного знання. Але це точне знання у разі отримання його журналістикою може підтвердитись лише використанням (якщо воно буде) на практиці; наукове ж знання зазвичай демонструє свою обґрунтованість уже в силу тих достовірних засад, котрі продукує сама наукова думка у процесі пізнання.

Будучи породженою науковим знанням і тяжіючи до нього, журналістське пізнання соціальної дійсності включає в себе характеристики знання як такого. Однак, будучи продуктом позанаукової форми пізнання, своїх власних принципів відображення дійсності, воно несе в собі специфічні риси конкретного «публіцистичного» «журналістського» знання. Головна особливість цього знання полягає, на наш погляд, у тому, що воно принципово не ставить за мету виявлення закономірностей розвитку природи та суспільства, *не претендує на загальну значущість та остаточну істину*, йому досить правди сьогодення.

Автор журналістського тексту не ставить перед собою мету обов'язково дати повний науковий опис відображуваного явища, перелічити усі його істотні ознаки. Навпаки, керуючись певними світоглядними, ідеологічними, особистісними установками, журналіст зазвичай найбільш яскраво відображує якусь одну рису явища чи події – саме ту, яка суб'єктивно вважається йому найбільш цікавою і важливою. На відміну від вченого, чия діяльність націлена на пізнання істини як такої, журналіст не може займатися пізнанням, відгородженим від сучасної злободенності. Отже, журналістське знання не націлене на відображення закономірностей дійсності, навпаки воно органічно зливається з системою побутових та ідеологічних уявлень. При цьому воно прагматично спрямоване на рішення

актуальних соціальних, ідеологічних, політичних завдань.

Характерною рисою журналістського пізнання є і яскраво виражена *аксіологічність* [11]. Вивчаючи соціальні процеси (теперішнього, минулого, майбутнього), журналіст не обмежується лише бажанням виявити їх сутність. Так чи інакше журналіст дає їм оцінку не завжди пряму, але ту, що реалізується через його методологію, світогляд, особистий життєвий професійний досвід, через співвідношення досліджуваних явищ з суспільними (моральними, політичними, юридичними та особистісними) програмами, нормами, цінностями, ідеалами. Тобто журналістська методологія та методика передають частину свого змісту знання, що відображує досліджуваний об'єкт, по суті своїй – оцінному знання. Саме через методологію та методику пізнання журналіст свідомо чи підсвідомо, хоче він того чи ні, включає в структуру оцінки суб'єктивні переконання, ідеологічні та особистісні уподобання. І навіть тоді, коли журналістика проголошує гасло об'єктивності головним принципом відображення дійсності (американська концепція журналістики [10, 14]), то це вона лише намагається перемогти свою конститутивну ознаку, що не завжди відбувається насправді (невипадково ж саме американський відомий вчений Г. Шиллер називає журналістів «маніпуляторами свідомості», а журналістику «культурним пануванням» [13]).

В цілому, журналістське пізнання дійсності має багатовекторний, гетерогенний характер, складаючись із шести рівнів:

1) комплекс знань, здобутих журналістом при *безпосередньому вивченні об'єкту* (ці знання можуть бути емпіричними, теоретичними, емоційно-образними);

2) комплекс знань, запозичений з *інших журналістських текстів* (ці знання можуть бути теоретичними та емоційно-образними);

3) комплекс знань, запозичений з *інших сфер діяльності* (ці знання об'єднують теоретичний, емпіричний, емоційно-образний рівні);

4) комплекс знань, що несе в собі *методологію журналістського дослідження* (знання теоретичного рівня);

5) знання, принесені конкретними *методами журналістського дослідження* (об'єднання теоретичного та практичного рівнів);

6) знання *особистісного досвіду* та переконань (різні рівні).

У комплексі ці шість рівнів і складають систему журналістського пізнання дійсності, головною метою якого є прагнення передати ау-

диторії оперативне цілісне «синтезоване» різноманітне знання про предмет відображення, продемонструвати його конкретні неповторні риси. Це прагнення реалізується завдяки використанню особливого синкретичного методу, що поєднує в собі науково-теоретичний, художньо-естетичний, побутово-емпіричний методи пізнання. Як же цей тип пізнання зароджується у *пражурналістиці*?

Для відповіді на це запитання спочатку загадаємо, що *пражурналістика* – це «дожурналістський спосіб здійснення суспільної взаємодії суб'єктів та їх колективів через публічні акти та форми їх відображення» [6:71]. Якщо журналістика – це особлива форма функціонально-практичної діяльності, мислення, словесності й соціального інституту, то *пражурналістика* – це «пролегомени» цих іпостасей. Отже, ми підійшли до питання про *пражурналістику* як тип мислення, що несе в собі передусім соціологічне наповнення.

У певному сенсі кожна соціальна дія, котра несе в собі або безпосередньо виражає інформацію, що має суспільний резонанс («публічність»), може бути розглянута в аспекті поняття «*пражурналістське мислення*». Під *пражурналістських* мисленням ми будемо розуміти «перехід» індивіда у стан суспільної свідомості, включеності у суспільну комунікацію. А. Шюц визначає три етапи такого «переходу»: спочатку індивідуальна свідомість констатує «значущі єдності» з нерозчленованого потоку переживання; потім ці «значущі єдності» об'єктивуються при взаємодії з іншими індивідами-авторами та адресатами висловлювань; ці «інші» (автори та адресати) в сукупності своїй і виступають у ролі носіїв типових властивостей, котрі характеризують суспільні структури, що інтерсуб'єктивно існують у «місцях перетину» практичних інтересів взаємодіючих між собою індивідів [3]. Іншими словами, «*пражурналістське мислення*» починається тоді, коли індивід-автор та колективний адресат відчують «суспільність» як об'єктивний феномен.

Вище означений тип мислення зароджується у *публіцистиці*, що інтегрувала в собі виступи політиків, релігійних проповідників, письменників та інших інтелектуалів. Публіцистичне мислення як таке ґрунтується, як визначає Л.Є. Кройчик [7], на двох рівноправних, зумовлених одна одною конститутивних ознаках – інтерпретаційності та діалогічності.

Публіцистичність починається з *інтерпретаційного* осмислення того чи іншого факту дійсності. Саме авторська свідомість публіциста є тим фокусом, що збирає змістові

компоненти зовнішніх інформаційних струменів. Публіцистичний дискурс створює текст, що є носієм такої картини світу, котра заснована на прагматично-естетичному перетворенні, перебудові об'єктивно існуючої інформації творчим суб'єктом.

Публіцистичний текст – це не тільки суб'єктивна версія того, що відбулося, це ще й *інтенційна оцінка* факту (явища, події), оцінка, за якою стоїть прагнення, мета або хоча б зацікавленість свідомості, волі й почуття автора на той чи інший сегмент дійсності. Іntenція ж завжди «шукає» адресата; тому публіцистичний текст – завжди *діалог* (принаймні прихований), комунікація з певною аудиторією. Публіцистичний діалог «переломлює» об'єктивний зміст реальності двічі: спочатку у авторському слові, потім у сприйнятті аудиторією (бо вектор суб'єктивно-інтенційної інтерпретації, заданий автором, переходить на аудиторію).

Отже, публіцистичне мислення – це таке мислення, в основі якого лежать авторські уявлення, з одного боку, про світ, а, з іншого, – про аудиторію. На діалозі адресанта з адресатом будується *дискурсивність* публіцистичного тексту й публіцистичного мислення, котра у даному випадку виражається через «здібність» тексту максимально актуалізувати взаємовідносини автора з аудиторією у процесі передачі певної інформації. Таким чином, публіцистичне мислення в основі своїй суб'єктивно-інтенційне; воно об'єднує в собі простір авторської думки з простором сприйняття авторського задуму аудиторією.

Первісно публіцистичний тип мислення зароджувався у міфології, магії, релігії, мистецтві (особливо словесному), поступово виокремлюючись у самостійне явище як спроба пояснити тій чи іншій спільноті суспільне життя, тобто проблеми свого колективного існування й організації (звичаї, правила практичної діяльності, які з різною мірою послідовності утримують людей разом у взаємопов'язаних групах) як найважливішу форму людського пристосування до навколишнього й внутрішнього середовища. Таке пояснення суспільного життя поступово організувалось в упорядковане дослідження соціально-політичних проблем, яке не залишало своїх публіцистичних першовитоків. Це була творчість письменників, більшість із яких здобули визнання в галузі філософії й літератури в ширшому її розумінні

Отже, творчість Платона й Аристотеля, Цицерона й Сенеки, Св. Августина й Фоми Аквінського, Макіавелі, Гобса, Мільтона та інших

видатних постатей в історії західної інтелектуальної традиції і повинна стати предметом аналізу при дослідженні зародження соціологічного пражурналістського мислення.

У такому дослідженні історії пражурналістського типу мислення треба усвідомити одну дуже важливу річ: головним об'єктом вивчення у цьому випадку є дискурсивне співвідношення зібрання писаних текстів зі справжніми політичними інституціями, практичними діями та звичаями. Для журналістикознавства будуть важливими як міркування текстологічного аналізу, так і дискурсивний аналіз соціально-політичної практики, якій той чи інший твір призначено.

Журналістикознавчий аналіз соціофілософської думки пропонує таку методологічну модель вивчення *співвідношення тексту та суспільства*: угруповання людей створюють інститути і звичаї, а філософ осмислює їх, записуючи свої міркування з певного приводу; ці міркування почасти можуть стати, а іноді стають способами, за допомогою яких суспільства створюють свої інститути та звичаї. Отже, істотною функцією соціально-політичної думки, як і журналістики, є не лише показ того, чим є політична практика, а й того, що вона означає. Показуючи, що означає практика або що вона має означати соціально-політична рефлексія (як публіцистично-філософська так і власне журналістська) завжди складно і тонко переплетена із

«соціально-політичною природою» уже тому, що сама соціально-політична природа є здебільшого «рукотворною». Коли філософ (чи журналіст) стежить за конкретною політичною практикою й висловлює міркування стосовно певного зв'язку, «присутнього» в даній політичній природі, то він, як правило, не просто констатує його наявність. Він прагне показати, що цей зв'язок означає; він дошукується причин утворення такого зв'язку, можливого впливу його минулих і потенційних наслідків. Отож, вказуючи на зв'язок і прагнучи висвітлити його значення, політолог активно діє в політичній природі, роз'яснюючи, витлумачуючи, інтерпретуючи читачам ті чи інші соціополітичні обставини.

Оцей сегмент роз'яснення, витлумачення, інтерпретації у філософських текстах і є власне пражурналістикою. Аналіз найбільш актуальних, впливових, соціально-значущих текстів античності, Середньовіччя та Відродження ми запропонуємо у наступних статтях. У цьому аналізі ми зосередимось на трьох «пізнавальних ситуаціях» (В.В. Ученова [12]) публіцистично-комунікативного мислення: 1) ситуації, що відповідає досягненню «публіцистичної дійсності» автором тексту; 2) ситуації, що відповідає попаданню публіцистичного тексту до більш менш широкій аудиторії; 3) ситуації, що виникає у суспільстві при сприйнятті публіцистичного твору.

Література

1. Ахмадулин Е.В. Краткий курс теории журналистики. – М.-Ростов-на-Дону, 2006.
2. Гиндев П. Социальные функции научных и внеаучных форм знания. – М., 1987.
3. Григорьев Л.Г. «Социология повседневности» Альфреда Шюца // Социологические исследования. – 1988. – № 2. – С. 68–75.
4. Журналистика и социология / Под ред. И.Д. Фомичевой – М., 1995.
5. Здорогева В.Й. Теория і методика журналістської творчості. – Львів, 2004.
6. Казакова Т.В. Социальная коммуникация пражурналистского периода в контексте различных исследовательских традиций // Журналистика и медиаобразование в XXI веке: Сб. научных трудов Международной науч.-практ. конф. – Белгород, 2006. – С. 68–73.
7. Кройчик Л.Е. Публицистический текст как жанр и как дискурс // Новое в массовой коммуникации. – 2005 – Вип. 3–4. – С. 11–16.
8. Лубкович І.М. Соціологія і журналістика. – Львів, 2005.
9. Михайлин І.Л. Основи журналістики. – К., 2002.
10. Михайлов С.А. Журналистика Соединенных Штатов Америки. – СПб., 2004.
11. Нуйкин А.А. Истинная и ценностная компоненты познания // Вопросы философии. – 1988. – № 5. – С. 75–84.
12. Ученова В.В. Гносеологические проблемы публицистики. – М., 1971.
13. Шиллер Г. Манипуляторы сознанием. – М., 1980.
14. Emery M., Emery E. The Press and America. An interpretive history of the Mass Media. – New Jersey, 1992.

АННОТАЦИЯ

В статье ставится вопрос о возможностях рассмотрения пражурналистики как специфической когнитивной деятельности, заключённой в оперативном практическом познании современной действительности с целью репрезентации полученного знания в особых «медiateкстах». Предложена модель анализа пражурналистики как протообраза эпистемологической компоненты, определяющей те форматы знания и дискурса, которые вместе с ценностями, смыслами, критериями истинности и достоверности журналистика передаёт воспринимающему сознанию.

SUMMARY

The article raises the question about the possibility of considering prajournalism to be a specific cognitive activity in the operative practical cognition of the present-day reality to represent the obtained knowledge in special “mediatexts”. A model for analyzing prajournalism as a protoimage of the epistemological component, which determines the knowledge and discourse formats, transferred with values, senses, truth and validation criteria to the perceiving consciousness by journalism, is also suggested.